

HISTORIA ECCLESIAE

Buzogány Dezső

Kolozsvár

Kálvin állam- és társadalomszemlélete

Jelen tanulmány célja az, hogy Kálvin levelezéséből és kisebb, eddig még magyarra le nem fordított írásaiból vett adatokkal illusztrálja, esetleg árnyalja az *Institutió*ban kifejtett elméleti államtanát és társadalomfelfogását, különösképpen az után, hogy strasbourgi száműzetéséből visszatért, és Genf, illetve a környék egyházi és társadalmi életének megszervezésre felszólították. Idői behatárolásunk tehát a század harmincas éveinek végétől számított tíz esztendő. Célunk, továbbá, megvizsgálni elméletének lecsapódását és működését a korabeli genfi társadalom különböző szintjein, illetve megragadni azon próbálkozásának egy-két részletét, hogy az egyház visszanyerje társadalmi szerepét és súlyát. Ez annyira érinti a helyi hatalom kérdéskörét, hogy sok esetben a magisztrátus kezéből kellett visszavennie azon szolgáltatásokat, amelyek, jellemüknél, rendelésüknél és rendeltetésüknél fogva, az egyházat és a lelkészeket illették meg.

Definíció

Mindenekelőtt hadd tisztázzuk a két fogalmat. A legáltalánosabb és legtömörebb definíciót így adják meg a lexikonok: az állam valamely terület fölött a legfőbb hatalmat gyakorló egyesülés, amely intézményein keresztül kormányozza az adott területet. Szociológiai meghatározással élve, az állam az a szervezet, amely rendelkezik a „fizikai erő legitím használatának monopóliumával egy adott területen belül”, amely tartalmazhatja a fegyveres erőket, társadalmi szolgáltatásokat, állami bürokráciát, bíróságokat és a rendőrséget (Max Weber). A társadalom pedig a közös lakóterületen élő emberek összessége, akiket a közös viszonyrendszerük és intézményeik – gyakran a közös érdeklődésük, ismertetőjegyeik, kultúrájuk – megkülönböztet más csoportok tagjaitól. Nos, úgy gondoljuk, alapjában véve Kálvin korára is érvényesek ezek a meghatározások.

Ezek szerint a 16. század államhatalmát a királyi és fejedelmi hatalomgyakorlás jelentette, önálló és független városállamok esetében pedig azoknak tanácsai, melyek intézményeik (többek között az egyház) révén gondoskodtak a társadalom belső rendjéről és annak védelméről. A belső rend, nézetünk szerint, igen bonyolult és összetett társadalmi jelenség volt az idő tájt, amelybe beletartozott a vallási élet is, sokirányú (gyakorlati/társadalmi) funkciójával egyetemben, és sok esetben alapvetően meghatározta a társadalom működését. A korabeli állam tehát nemcsak tudomásul vette a vallásos élet jelenlétét a társadalomban, nemcsak megtűrte és elnézte az egyház szolgáltatát, hanem sok esetben partneri kapcsolatot keresett és épített ki vele, a belső rend megteremtését célzó tevékenysége támogatására és kivitelezésére.

Társadalmi közeg

Ami az egyházat illeti, igaz ugyan, hogy a reformátorok többnyire az „odafennvalókkal” és a hozzájuk kapcsolódó dolgokkal foglalkoztak, de legalább annyira igaz az is, hogy a transzcendens virtuális világából sokszor alászálltak az immanensbe, a mindennapi életbe, hiszen mindaz, amit Isten újra felfedezett igéjéből üzenetként felszínre hoztak, a hétköznapiaknak szólt, mégpedig nemcsak az *individuum*nak, hanem legalább annyira a *societas*nak is. Az alapszintre lebontott célközösség tehát egyaránt volt az egyed és a belőlük összeálló társadalmi képződmény. A kettő kapcsolata az egyház egységében valósult meg, tehát Kálvin korában az egyént, a társadalmat és az egyházat nem lehet élesen különválasztani egymástól. Az egyén hite és vallásos meggyőződése nem magánügy, a hívő emberek Isten tiszteletére elkülönült közössége nem a társadalomtól elszigetelt, kasztszerű csoport, az egyház pedig nem lelki szolgáltatást végző nagyipari intézmény, amely dogmáival biztosítja a társadalom kisebb részéhez tartozó, szűkkörű hívő közösség ideológiájának fennmaradását (hogy napjainkban használt jelzőket használjak). Az egyház és az általa közvetített üzenet része a mindennapok valamennyi társadalmi szegmensének, rétegének és rendjének, teljes egészében áthatja a világi-polgári közösséget, és befolyásolja, nem egy esetben pedig megszabja belső fejlődési irányát, igei közeget nyújt neki a „közjó” biztosítékeként, megteremti lelki-szellemi higiéniáját. Az egyház élete a világban zajlik, célja erre tekint, szolgálata erre irányul, következésképpen nem függetlenítheti magát tőle, sőt benne élve kovásza és átforgatója.

E néhány bevezető mondat nélkül, a mai helyzetet figyelve, aligha lehet elfogadni azt, hogy a reformátorok ennyire közvetlenül beleszóltak a „külső” társadalmi életbe; ez ma akár agresszív impertinenciának is tekinthető. Annak idején viszont az istenfélő állam és társadalom létrehozásán fáradozó egyháziak nem világi, hanem Istentől kapott jogon tették mindezt. A társadalom pedig, ugyancsak ezen a jogon, engedett nekik, hiszen valamennyi egyede hívő, sőt istenfélő (sok esetben persze babonás) ember volt. Kálvin tehát nem túlfűtött vallásos buzgóságában kért magának beleszólási jogot a polgári élet folyásába.

Más szempontból nézve a kérdést azt is világosan kell látnunk, hogy alapos jogi képzettségét kár lett volna nélkülöznie a genfi magisztrátusnak, amely ezt fel is használta, amikor világi/polgári törvények megalkotásával bízta meg őt. A korabeli genfi magisztrátus, a Kisebb vagy a Nagyobb Tanács, egyszóval a világi hatalom tehát nem volt teljesen különvált az egyháztól (a mai közgondolkodásban jelentkező éles elkülönülés a francia forradalom liberális egyházpolitikájának következménye), a kettő összefonódása sokkal erőteljesebb volt, mintsem azt ma gondolnánk. Mindezeket szükségesnek tartottuk előrebocsátani, hogy jobban megértsük Kálvin társadalmi szolgálatát.

Állam- és társadalomszemlélet az *Institutió*ban

Kálvin alapvető állam- és társadalomszemléletét legvilágosabban az *Institutió*ban fejtette ki. Tekintettel arra, hogy a mű több magyar fordításban is megjelent, eltekintünk attól, hogy alaposan és részletesen ismertessük. Mégis fontosnak tartottuk hivatkozni rá néhány gondolat erejéig, hogy legalább vázlatos keretet kaphassunk róla, amelybe aztán elhelyezhetők az általunk feltárt részletek. Az *Institutio* huszadik fejezetének első mondata elvi kérdést tisztáz, megállapítván, hogy az ember örök életre tekintő belső,

lelki kormányzata mellett szólania kell a külső, polgári kormányzatról is, amely az erkölcsi rendre tekint. Elítéli azok véleményét, akik fertőzött dolognak tartják a polgári közigazgatást, amely ugyan különbözik Krisztus lelki országától, de azzal mégsem ellenkezik. Az állam feladata az, hogy „Isten külső tiszteletét ápolja és védelmezze, a kegyességnek igaz tudományát és az egyháznak állapotját oltalmazza, életünket az emberi társasághoz szabja, erkölcsünket a polgári jó rendhez idomítsa, minket egymás közt megbékéltessen, a közös békét és nyugalmat táplálja”.¹ A polgári életet három tényező meghatározottságában szemléli: a felsőbbség, mint a törvény őre, a törvény, mely szerint a hatalmat gyakorolja, és a nép, amelyen a törvény betartását számon kéri a felsőbbség, amiért felelőssége igen nagy. Ezért a törvények az állam legerősebb idegszállai, melyeknek viszont „nincs a legcsekélyebb erejük sem a felsőbbség nélkül. Ennélfogva – írja Kálvin – semmit találóbban nem lehetne mondani, mint hogy a törvény néma felsőbbség, a felsőbbség pedig élő törvény.”² A törvénykezés tehát jogos, amennyiben helyesen élünk azzal: „Akik pedig minden törvényszéki tárgyalást határozottan kárhozthatnak, értsék meg, hogy egyszersmind Istennek szent rendelését utasítják vissza és egy olyan természetű ajándékot, amely a tisztáknak tiszta lehet.”³

Isten Igéje kötelességet szab eléjük, mindenekelőtt azt, hogy ne csak az emberekről gondoskodjanak, hanem Istenről is, akitől a hatalmat kapták: „méltó is, hogy a legnagyobb buzgalommal védjék és oltalmazzák annak tisztességét, akinek helytartói, és akinek jótéteménye folytán uralkodnak”.⁴ Ami a társadalom békéjét illeti, Kálvin meggyőződéssel vallja, hogy Isten azért adja a kardot a világi hatalom képviselőinek kezébe, hogy azt „minden gyilkossal szemben használatba vegyék”, hiszen ők „Isten szolgálói a haragra,” hogy bosszút álljanak a gonosztevőkön. Ebben az összefüggésben kerül elő a jogos háború kérdése is, hiszen Isten azért adott hatalmat és fegyvert a hatalom kezébe, hogy „az oltalmukra bízott országokat [...] megvédelmezzék háborúval, ha valamikor ellenséges támadástól szenvednek”.⁵ A hivatallal járó ilyen és hasonló terhek hordozására, éppen ezért, törvényes jövedelemnek tekinti a vámokat és a különböző adónemeket, „amelyeket azonban éppúgy felhasználhatnak udvartartásuk fényének emelésére is, amely az uralkodás méltóságával, amelyet viselnek, bizonyos tekintetben összefügg” – írja a puritán életformát, más összefüggésben, Istennek tetsző alapvető emberi erénynek tekintő reformátor. Az alattvalók kötelessége tehát, hogy hivatali működésükről a legnagyobb tisztelettel vélekedjenek és azt „mintegy Istentől kirendelt igazságszolgáltatási hatóságot ismerjék el”, a képviselőit pedig úgy tekintsék, mint Isten szolgálóit és követeit,⁶ ellenük ne szegüljenek, mert az egyben Isten ellen szegülés is, engedelmségüket pedig azzal mutassák meg, hogy az adókat megfizetik és a törvényben megszabott rendet megtartják. Az Isten szerint élő és működő felsőbbség „a hazának atyja, a népnek pásztora, a békének őre, az igazság védője, az ártatlanság bosszúállója, azért méltán örültnék kell tartani azt, aki az ilyen uralmat helytelenítené”.⁷ Amennyiben pedig a mindenkori állami hatalom gyakorlói zsarnokokká lesznek, az egyén kötelessége marad akkor is engedelmeskedni a világi hatalomnak, „sőt vallásos

¹ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II. Pápa 1910, 748. (A továbbiakban *Institutio*.)

² *Institutio* II. 762.

³ Uo. 767.

⁴ Uo. 755.

⁵ Uo. 760.

⁶ Uo. 769.

⁷ Uo. 771.

kegyelettel tartozunk a légszélső határig minden előjárónak, akárminők is azok”, mert még így is Isten akaratából viselik ezt a méltóságot. „Ezért ha kegyetlen fejedelem zordonul gyötör, ha egy kapzsi vagy fényűző király rabló módjára kifoszt, ha a renyhe elhanyagol, ha végül az istentelen és szentségtörő kínoz kegyességünkért, először mindjárt vétkeink jussanak eszünkbe, mert bizonyos, hogy az Úr ezeket bünteti ilyen ostorokkal.” Az ellenállási vagy elleszegülési kezdeményezésnek tehát nem az egyéntől kell érkeznie, hanem Isten szolgáitól, akiket, parancsával felvértezve, ő maga küld el, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért. Isten tehát a királyok királya: „aki midőn szent ajkát megnyitja, egyedül rá kell mindenekelőtt is mindenekfelett hallgatnunk; azután vagyunk csak alávetve azoknak az embereknek, akik előttünk járnak, de csak Istenben”⁸ – fejezi be a gondolatkört Kálvin.

Eddig többnyire elvont, elvi tisztázását láthattuk államelméletének. Ami ez után következik, a legközvetlenebb kapcsolatban áll a városállam gyakorlatban megvalósuló kormányzásával, amely egyaránt kiterjedt a polgári életre és a helyi egyház működésére. Kálvin élettörténetét elregélni, témánk összefüggését tekintve, nem tartjuk feladatunknak. A bevezető mondatokban megszabott néhány esztendő történéseiből csak annyit emelünk ki és részletezünk, amennyi a kérdéskörben megfogalmazott gondolatok megértéséhez feltétlenül szükséges.

Genf világi kormányzása

Mindenekelőtt nézzük meg Genf városának demokratikus intézményrendszerét. A város 1387-ben kapott szabadságlevele értelmében a polgárság előjáróit maga választotta; a családfők a székesegyház harangjának szavára meghatározott időben összegyűltek, megválasztották egy évre a négy szindikust, a Kisebb Tanács tagjait és megszabták az élelmiszerek árát. A legfőbb polgári hatalom a négy szindikusz kezében volt, a tanács meghallgatásával ők hoztak ítéletet a polgári perekben, naplenyugtától reggelig a kapukat őriztették, vigyáztak a belső rendre és a nyugalomra stb. A városi kormányzat váza így nézett ki: a Kisebb Tanács intézte a város mindennapi adminisztrációját, közvetlen tekintélyét és legitimitását a Hatvanak Tanácsától kapta, teljesebb tekintélyt a Kétszázak Tanácsától, végső autoritását pedig a Generális Tanácstól, vagyis valamennyi genfi szavazópolgár együttes közgyűlésétől. Nézzük meg alább Kálvin viszonyát a polgári kormányzathoz és annak valamennyi intézményéhez, illetve azok szerepét a közrend megőrzésében, ahogyan Kálvin leveleiben és egyéb kisebb írásaiban megjelenik.

Az egyház és a helyi kormányzat

Kálvin élettörténetének jól ismert, kellemetlen eseménysora 1538 elején kezdődött. Genfben a februári helyi választásokat az ellenpárt nyerte meg, Kálvin franciapárti barátait felfüggesztették a tanácsban, amely ellen Farellel együtt tiltakozást nyújtott be. Erre felszólították őket, hogy ne ártsák magukat a magisztrátus dolgába. Amikor a nyertes párt behódolásra szólította fel a helyi francia közösség képviselőit, Kálvin megtagadta a prédikálást. 1538 februárjában levélben tájékoztatta Bullingert a genfi egyház siralmas állapotáról. Tudatta vele: a helyi szenátusban nem sikerült elérnie, hogy az exkommunikáció gyakorlatát tiszta és szent formában gyakorolják, vagy az igen népes

⁸ *Institutio* II. 778.

helyi egyházközség önálló lelkészi körzetekre történő felosztását kimondja a hatóság. „Nem is lesz nekünk tartós egyházunk, ha nem áll vissza a maga teljességében amaz ősi, vagyis apostoli rend, mely közöttünk sok tekintetben kívánatos” – sóhajt fel, majd hozzáteszi, hogy összefogással kellene megteremteni közös zsinatuk (publica synodus) összehívásának a feltételét. Ezen ajánlattal mindenki élhetne saját egyháza hasznára, vagy közösen hozhatnának határozatot a szükséges cselekvési stratégiákról.⁹

A világi hatalom több területen is úgy jelenik meg e levélben, mint amelytől az egyházi élet akadálymentes folyása és mindennapi gyakorlata függött: Kálvin korában az egyházi kiközösítést a Kisebb Tanács gyakorolta, és a levél szerint az egyházközségek megosztása ugyancsak hatáskörébe tartozott (tette mindezt a helyi egyház anyagi támogatása, tehát a fenntartó jogán), az országos egyház zsinatának pedig tekintélyt is adott, hogy háta mögött állnak-e a városok és a fejedelmek, vagy nem.

Nemcsak magánlevélben jelent meg a genfi egyház belső gyakorlatára tekintő két megjegyzése, hanem nyilvános írásban is. 1538 tavaszán, a már jelzett zavaros genfi körülmények közepette, Farellel együtt néhány pontban összefoglalták ajánlatukat, amellyel kísérletet tettek a magisztrátus és köztük keletkezett nézeteltérések elsimítására és a béke visszaállítására, *Articuli a Calvino et Farello propositi ad pacem Genevae restituendam* cím alatt. A 14 pontból álló írásban, a belső egyházi gyakorlat némely eleme (keresztség, úrvacsora, zsolnárténeklés, oktatás stb.) mellett ott szerepel az is, hogy a magisztrátusnak meg kell osztania a hatalmas gyülekezetet, és az így keletkezett egyházközségek élére alkalmas lelkészeket kell tennie. A másik kérdés ugyancsak előkerül: „a német kiközösítési gyakorlatnak vissza kell állnia, mégpedig azon formában, ahogyan azt korábban megírtuk. Vagyis a szenátus válasszon a város mindegyik régiójából derék és elkötelezett férfiakat, akik velünk együtt ezt elvégzik.” A helyi egyház világi igazgatásának egy másik gyakorlata is előkerül az írás X. pontjában, amely a lelkészek törvényes megválasztásával és beiktatásával kapcsolatos: „A lelkészek elhívásának törvényes rendje ez legyen: a kézzátétel gyakorlatát, amely a lelkészek feladata, a magisztrátus ne sajátítsa ki magának önkényesen. A mieink ugyanis erre nem egyszer törekedtek.”¹⁰ A békefeltételek nem találnak halló fülekre, ezért Kálvinnak három évre mennie kell Genfből; ez év szeptember 8-án már Strasbourghban prédikál, ahová Bucet, Capito és Sturm hívta meg, az ottani francia ajkú gyülekezet gondozására.

A helyi tanács meghatározó szerepét a város vallási/egyházi életének irányításában mutatja az a levél is, amelyet négy genfi lelkész (Iehan Morand, Anthoine de Marcourt, Jacques Bernard és Hanry de la Mar) írt ellehetetlenült helyzetükről, hiszen azok, akiket korábban hitetleneknek neveztek, és ugyanígy a helyi római katolikusok, alaptalan vádakkal és rágalmakkal illették őket. A lelkészek panaszlevelükben rámutatnak arra a szerepre is, amely nemcsak az evangélium hirdetése folytán hárult rájuk az egyházban,

⁹ „[...] nos diuturnam ecclesiam non habituros, nisi restitute in integrum antique ille, hoc est, apostolica disciplina, quae apud nos is multis partibus desideratur. Nondum extorquere potuimus, ut pura sanctaque reduceretur excommunicationis observatio. [...] et, si opus foret, civitates et principes etiam mutua et hortatione se adiuverant et autoritate confirmarent”. *Corpus Reformatorum*. [38.] [...] *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Ediderunt Guiliemus Baum, Eduardus Cunitz, Eduardus Reuss theologi Argentoratenses. Volumen X. Brunsvigiae. 1871. [A továbbiakban: CR (Calvin)]. CR 38. (Calvin X.). 154.

¹⁰ „IX. Ut germanus excommunicationis usus restituatur eo quem praescripsimus modo. Nempe ut a senatu eligatur ex singulis urbis regionibus probi et cordati viri quibus in commune nobiscum ea cura incumbat. X. Ut in ministrorum vocatione legitimus ordo servetur: ne manuum impositio, quae penes ministros esse debet, magistratus potentia tollatur e medio. Quod non semel nostri conati sunt. CR 38. (Calvin X.) 192.

hanem azon kívül, a társadalomban is, a város és a köztársaság megtartásában és szolgálatában. Tekintettel arra, hogy eddig a magisztrátus meghívására, annak tekintélyével szolgáltak, az ellenük irányuló támadás leginkább a világi vezetés „nemes tanácsa”, a közrend és a törvények ellen, végső soron a németországi egyház reformációja ellen, sőt a berni egyház ellen irányul, amelynek törvényei alapján készítették el a genfi rendszabályokat.¹¹ A lelkészek lemondanak, miután a helyi közösség számára „már nem tudnak annyi gyümölcsöt teremni, amennyit szeretnének”.

Kálvin és az államhatalom

A legfelsőbb hatalom és a reformáció

Kálvint a strasbourgi tartózkodás messze röptette a genfi helyi magisztrátustól (bár hasonló városállami szerkezetbe került): egyenesen az európai nagypolitika eseményeinek közepébe. 1539 tavaszán Frankfurtban a világi felsőbbség, különösen pedig a fejedelmek hatalmi koncentrációját figyelhette meg, ahová a török veszély gyűjtötte össze Európa jó néhány fejedelmét. A jelentős politikai esemény nagy élményt jelentett a politika iránt mindig is érdeklődő reformátornak, hiszen két bő levélben is tájékoztatja Farelt az ott történetekről ez év márciusában és áprilisában.

A megbeszélés elején máris előkerült a háborús fenyegetettség kérdése – írja első levelében –, amelyet a császári parancslevél vetett fel. A birodalom helyzetét még súlyosbította a protestantizmus miatt bekövetkezett politikai válság és meghasonlás, érthető tehát, hogy a császár, levelében, számos érvet felvonultatva, igen erőteljesen kezdte el „ostromolni mindannyiuk [ti. a protestáns fejedelmek] lelkét, hogy őket a béke felé hajlítsa”, mert egyre világosabbá vált: „a török rögtön megmozdul, mihelyt látja, hogy Németország beháborúba keveredett”. A császár szorult helyzetét használták fel a protestantizmussal szimpatizáló fejedelmek arra, hogy elfogadtassák a császárral egyházi reformtámogatásuk szándékát. Végül azon feltétellel fogadták el a békét, ha engedélyt kapnak saját egyházuk igazgatására, amely jog alá szerették volna bevonni az egyházi vagyon kezelésének jogát is.¹²

Kálvin igen jól érzékeli a helyzet politikai tétjét, és persze drukkol a protestantizmus ügyét szolgáló politikai sikernek. Itt szembesülhetett a világi hatalom sorsdöntő szerepével, amely az egyházi megújulás ügyét győzelemre segítheti, vagy épp ellenkezőleg, azt megghiúsíthatja. Ebből, és persze a polgári hatalom isteni rendelésre visszavezethető meggyőződéséből érthető a *gubernatio politica* elfogadása és elvi-gyakorlati támogatása. De a beszámoló mutatja azt is, hogy az egyházi vagyon kezelésének jogát kérve a világi hatalom ugyanakkor benyújtani kívánja igényét az egyház kormányzására és igazgatására, legalábbis, ami annak külső működését illeti.

¹¹ „Nous avon pour vous faire service et a vostre republique”, „Ces choses considerees et que liniure ne tourne point sur nous tant seulement mais aussy et plusot sur vous et vos ordonnances et mesme de toute la reformation des eglises de la Germanie et signamment de leglise de Berne a laquelle conformement avez fait ordonnances pour la vostre”. CR 38. (Calvin X.) 305.

¹² „Deinde longa oratione ac validis argumentis conati sunt animos ad pacem inflectere: praecipue tamen caput hoc premebant, quod Turca non quieturus sit, si videat Germaniam intestinis bellis implicatam”, „Pacis leges dicebant, ut suas sibi ecclesias administrare liceret, sub qua administratione bonorum ecclesiasticorum dispensationem volebant contineri.” CR 38. (Calvin X.) 326., 327.

A protestantizmus sorsát szoros összefüggésben látja az államhatalom szándékával: „Ioachim fejedelem az evangélium ügyét teljes mellszélességgel támogatja, a Palatinus [a pfalzi választófejedelem] sem ellenséges.” A másik, Farelhez intézett levelében a szász választófejedelem személyét említi, akit, ha el lehetne oda juttatni, hogy felvállalja a vallás ügyét, „jelentős lenne Krisztus országának növekedése, [...] nincs ugyanis hatalmasabb fejedelem ma alsó Németországban, akinek nagyobb birtoka is lenne, mint neki”.¹³ A világi hatalom vallási ügyekben is meghatározó szerepével kapcsolatos a levél azon megállapítása is, amellyel az előzőtt protestáns lelkészek helyzetére nézve összegez: „nem lehet ezt a betegséget meggyógyítani, mert sem a nép, sem a fejedelem nem tud különbséget tenni a Krisztus igája és a pápa zsarnoksága között”.¹⁴ Másutt attól retteg, hogy a császár és a francia király szövetségre lép, amely ha megtörténik, „méltán lehet félni attól, hogy összeesküsznek elpusztításunkra”.¹⁵

Kálvin tehát igen nagy érdeklődéssel figyelte a politikát, Farelhez, a jó barátához intézett számtalan levelében hosszú passzusokat szentelt az aktuálpolitikai eseményeknek. Meg lévén győződve, hogy az evangélium terjedésének ütemét nagyban szolgálhatják a királyok és fejedelmek, viszont annak előmenetelét legalább annyira meg is gátolhatják, titokban levelet írt a reformációt ellenző két nagy államférfinak, a Német-Római Birodalom császárnak és a francia királynak, de kéri barátját, hogy ezt tartsa titokban.¹⁶ Ugyancsak ez idő tájt küldött levelet Navarrai Margit királynőnek is, akit arra kért, hogy járjon közbe férjénél a francia száműzöttek ügyében. A királynő barátságos levélben válaszolt neki közölvén, hogy a király elégtétellel nyugtázta mind Kálvinnak, mind társainak eddig tett szolgálatát, amelyről őt tájékoztatták (talán épp a királyné).¹⁷

A világi államhatalom képviselőinek reformpárti hajlandóságát látva, tehát, nem csoda, ha örömmel nyugtázza a Bucertől kapott híradást, aki azt írja, hogy soha nem látta eddig még a fejedelmeket annyira készeknek az evangélium megvédésére, mint most. Hatalmuk a reformok érvényesítésében jelenthet segítséget, amit készséggel meg is tesznek: „némely tisztátalan képet” (*impurae quaedam imagines*) az oltárral együtt kitétek a templomból, a mostanig még gyakorolt elevációt, vagyis az úrvacsorai kenyér felemelését elhagyták stb., és „szénátusunk is nagyobb hajlandóságot mutat” – mondja Bucer (*Senatus quoque noster cordatum se praebet*).¹⁸ Nemsokára Kálvin már arról értesíti Farel, hogy 1539. december 19-én Arnstadban gyűlésező fejedelmek közül a brandenburgi választófejedelemnek is „szándékában áll elfogadni az evangéliumot és megszüntetni a pápizmust” (*in animo esse evangelium recipere, exterminare papismum*). Az angol király pedig soha sem mutatott nagyobb hajlandóságot az evan-

¹³ „Si ad suscipiendam religionem illum adducere poterit [scil. Clivensis], magnum erit regni Christi incrementum [...] hodie non habet inferior Germania potentiorum principem, et qui latius dominetur.” CR 38. (Calvin X.) 330.

¹⁴ „Nec malum istud emendari potest, quia nec plebs, nec princeps iugum Christi a papae tyrannide discernunt.” CR 38. (Calvin X.) 331.

¹⁵ Verum dictus est dies ad Calendas Martias, quo simul Caesar et Rex Samarobriavae conveniant. Si poterit inter eos convenire, merito timendum est ne ad nos perdendos conspirent” CR 39. (Calvin XI.) 11–12.

¹⁶ Velim igitur ut cum paucis communices: describi ne ullo modo sinas, te summopere obtestor. CR 39 (Calvin XI.) 39.

¹⁷ Calvyn l'ay receu vostre letter par Sleidanus lequel je n'ay eu grand peine de justifier envers le Roy, veu les bons tesmoings quil a eu de son service ausquels il a adioüsté plus le foy que a tous les rapports faux qu'on luy eust sceu faire. Et entendez que ledit Seigneur est merueilleusement satisfait des bons services que vous et les autres lui faites par dela desquels is est bien adverti. CR 39. (Calvin XI.) 62.

¹⁸ CR 38. (Calvin X.) 337–338.

gélium befogadására, sőt még a császárnak Dánia meghódítására tett ajánlatát is visszautasította mondván, hogy semmiképpen nem támad a dán királyra, ameddig az e jelen vallásán van (nihil tentaturum adversus regem Daniae quamdiu religionem illam teneret).¹⁹

Az evangélium terjesztésében megmutatkozó fejedelmi támogatás mellett legalább ennyire fontos az új tan képviselőinek és egyházainak védelme is, amelyet Kálvin 1541-ben tapasztalt meg, a német választófejedelmek együttesen írt leveléből. Ebben a francia király közbejárását kéri a hitük miatt fogságot vagy üldöztetést szenvedő valdenseknek. Az effajta politikai nyomást legalább annyira jogosnak tekinti, mint az egyház védelmében kifejtett tevékenységüket.²⁰

Bizonyára a világi hatalom isteni eredetében meggyőződve kész elfogadni Kálvin a legmagasabb állami méltóság, a császár személyét és tekintélyét is, annak ellenére, hogy ez nem osztozik a protestánsok hitén. Másrésztől pedig a császár a *summus episcopus*, tehát a legfelsőbb püspök okán formál jogot magának arra, hogy a protestánsok hitvallására nézve is ítéletet mondjon, és döntést hozzon. (A tartományurak episzkopális jogát a birodalmi jogból vezették le, külső jogi hatalmuk az egyházalkotmány felett az általános területiális szuverenitásból fakadt, így a fejedelem, a király vagy a császár lett tehát az egyház hitbeli dolgai felett is a legfőbb hatalom.) A császár tehát, mint a legmagasabb állami méltóság képviselője, megengedte, hogy azon kegyes és tekintélyes (pios et graves) személyek, akiket előzőleg ő maga jelölt ki, előtte megoldási javaslatot tegyenek a vallási egyenlenség elsimítására nézve. Ez alkalommal nem mulasztotta el őket világi és püspöki jogánál fogva figyelmeztetni kötelességükre: „ne mulasszák el Isten dicsőségét, a közbékét, a népek üdvösségét szemek előtt tartani, semmit ne tegyenek tehát egyéni becsvágyból, makacsságból, vagy az emberek kegyeit vadászva” – írja Kálvin Farelnek 1541 májusában a Regensburgi kollokviumról.²¹

Magaspolitikáról volt eddig szó, és hadd tegyük hozzá azt, hogy Kálvin tehát igen eleven érdeklődéssel követte a politikai élet alakulását a legmagasabbtól a legalacsonyabb szintig. Erről minden kétséget kizáróan meggyőző levelezése. Ő maga is politizált, a szó nemes, Genf esetében pedig a legszorosabb értelmében: a polis, a városállam közösségének fejlődési irányát befolyásolta felfogásával és aktív tevélegességével – genfi szolgálata kezdetén azt csak meghatározta, a végén pedig már maga szabta meg. Abban a korban, sok esetben prédikációja is politikai cselekménynek számított (hadd utaljunk itt csak arra, hogy a város politikai ellenzékének megalázása miatt, politikai el- lenlépésként, megtagadta a prédikálást).

A középszintű hatalom (magisztrátus) és a helyi egyház

A világpolitika magaslatáról most szálljunk alá a helyi polgári kormányzások szintjére, hiszen itt valósult meg a tulajdonképpeni kézikapcsolásos egyházi/társadalmi kormányzás. A magisztrátus feladatára és hatáskörére nézve felfogását és javaslatait a katekizmusban fogalmazta meg, amelynek vázlata az első genfi korszakban született.

¹⁹ CR 38. (Calvin X.) 431. Nem sokkal később is örömet fejezi ki, amiért az angol király kezd egyre több hajlandóságot mutatni a reformáció ügye támogatása iránt, s ez országában kedvezőleg hat az evangéliumi munka stabilizációjára (stabilietur illic evangelium). CR 39. (Calvin XI.) 39.

²⁰ CR 39. (Calvin XI.) 220–221.

²¹ „Itaque ut gloriam Dei, pacem publicam, gentium omnium salutem prae oculis haberent, ne quid ambitioni, ne quid pertinaciae, ne quid hominum gratiae darent.” CR 39. (Calvin XI.) 203.

Ezt franciául írta a genfi egyház és iskola használatára. Béza latin nyelven írt Kálvin-életrajzában jelzi, hogy 1536-ban elkészítette a keresztyén tanítás rövid foglalatát (*christianae religionis veluti formulam*), amelyhez kérdés-felelet formájában megírt katekizmust is csatolt. Ezt maga Kálvin is megerősíti Grynæusnak Bernbe írt levelében 1537. május 11-én.²² Az eredeti, franciául írt katekizmus viszont nyomtalanul eltűnt, a szerző által készített latin változat viszont fennmaradt, és talán beépült annak 1542–45. között készített második generációjába, amely viszont nem tartalmaz semmit a magisztrátusról és a világi hatalomról. Ellenben a Bázelen kiadott 1538. évi kiadásban a világi felsőbbségről elég bőven ír.

Isten nemcsak arról tett tanúságot, hogy a magisztrátus működését elfogadja és jóváhagyja, hanem ezen felül, a testület méltóságáról dicséretet mondva, nekünk mód felelt ajánlja is. Szentírási locusok üzenetét összefogva mondja, hogy Isten bölcs rendelkezéséből történik az, hogy a királyok uralkodnak, a tanácsosok helyesen döntenek, a birtokok főurai bíraskodnak. Ezeket ugyan saját ügyeikként intézik, de Istenre, és nem az emberre tekintve kell megtenniük. A fejedelmek és a magisztrátus feladata alaposan elgondolkodni azon, hogy hivatalukkal kinek szolgálnak, nehogy valamiféle méltatlan dolog történjen Isten szolgálai és követei között. „Teljes szorgalommal azon kell lenniök, hogy a vallás közönséges formáját tisztán megőrizzék, a nép életét a legjobb törvényekkel alakítsák, a hatalmuk alatt lévő területen a közjót és a nyugalmat hivatalos testületben is, személyesen is megteremtsék.”²³ Ez pedig csak jog- és igazságszolgáltatással lehetséges, Jeremiás 22,2 szerint. „Másrésről az alattvalóknak feletteseiket nem csak becsülni és tisztelni kell, hanem Istentől imában kell kérniük egészséget és jómódot számukra, uralmuk alá önként kell magukat rendelniük, a rendeleteket és törvényeket be kell tartaniuk, a rájuk kirótt terhet el kell viselniük, akár vám, akár adó, akár polgári járandóság, vagy bármi más.”²⁴ Az emberbe oltott természeti igazságosság alapján a következő mondatát akár vissza is utasíthatnánk, hiszen azt mondja, hogy nem csak akkor kell nekünk a világi hatalmat elfogadnunk, amikor a kormányzást hűséggel és derék módon végzik, hanem akkor is, amikor hatalmukkal felelőtlenül visszaélnék (*potestate insolenter abutuntur*), egészen addig, amíg „törvényes rend folytán igájuk alól felszabadulunk”. A jó fejedelem ugyanis az isteni jóság bizonyítéka az emberi jólét megőrzésére, viszont a rossz és elvetemedett uralkodó Isten csapása, amellyel a nép bűneit bünteti. Mindkettőnek egyformán adja Isten a hatalmat, amennyiben tehát ellenük fordulunk, egyben Isten rendelése ellen is szegülünk.²⁵ Kálvin szerint te-

²² CR 38. (Calvin X.) 106–109. Érdekes, hogy a katekizmus második generációja (1542–45) nem tartalmaz semmit a magisztrátusról és a világi hatalomról.

²³ „Tota autem eorum prope sollicitudo in hoc incumbere debet, ut publicam religionis formam impollutam conservent, ut populi vitam optimis legibus forment, ut suae ditionis bonum et tranquillitatem publice privatimque procurent.” *Catechismus, sive christianae religionis institutio, communibus renatae nuper in Evangelio Genevensis Ecclesiae suffragiis recepta et vulgari quidem prius idiomate, nunc vero Latine etiam quo de Fidei illius sinceritate passim aliis etiam Ecclesiis constat, in lucem edita. Ioanne Calvino autore.* Basiliae, Anno MDXXXVIII. CR 33. (Calvin V.) 354.

²⁴ „Subditorum vicissim partes sunt, praefectos suos non modo honorare et reveriri: sed eorum quoque salutem ac prosperitatem Dominus precibus commendare, eorum imperio sese ultro subicere, edictis ac constitutionibus parere, onera quae ab aliis imponuntur non detrectare, seu vectigalia sint, seu tributa, seu munera civilia, et quidquid est eiusmodi.” CR 33. (Calvin V.) 354.

²⁵ „Neque vero iis solum praefectis obsequentes nos praebeamus oportet, qui probe, et qua debent fide imperium administrant: sed eos quoque ferre convenit, qui potestate sua insolenter abutuntur, donec legitimo ordine simus ab eorum iugo liberati. Nam ut bonus princeps, divinae beneficentiae documentum est, ad salutem hominum conservandam: ita malus et improbus, eius flagellum est, ad castiganda populi

hát a világi felsőbbtség önkénye elleni jogos lázadás nem létezik, legalább is annak nem a néptől kell érkeznie.

Ugyancsak ebbe a gondolatkörbe illeszkedik be egy másik levélrészlete is, 1542 márciusából. Myconiusnak elpanaszolja sokrétű gondját-baját és vesződését, ami az egyház fegyelmi törvénykezésének nehézkes indulását, a helyi konzisztórium döntéseit, a lelkészek értetlenkedését és ellenségeskedését illeti. A levélrészletben a világi és egyházi feladategyüttes isteni eredetét, a világi hatalom és az egyházi szolgálat egymásrautaltságát és komplementaritását elemzi. Mózes, Áron és Dávid egyház-, társadalom- és népszolgálatának származását vizsgálva mondja, hogy mind Mózes, mind Dávid király Istentől azt a feladatot kapta, hogy a népet világi hatalommal (civilis potestate) kormányozzák. Mózes viszont, mielőtt Áron pappá szentelte volna, ő maga is papi feladatokat látott el, sőt utána is Isten parancsára írta elő azt, hogy mit kell tenni. Dávid ugyancsak Isten engedelmével fogott hozzá az egyház megszervezéséhez. „A többi kegyes király is a fennálló rendet védte hatalmával, mint illetl, az egyháznak pedig meghagyta a maga joggyakorlatát, a papoknak pedig mindazt, amit számukra Isten kiváltságként adott.”²⁶

Kálvin szerint a magisztrátus feladata nemcsak a külső rend megőrzése, hanem az erkölcsi élet tisztán tartása is. A korabeli állapotot abból az ófrancia nyelven írt levélből ismerhetjük meg, amelyet a berni szenátus küldött a lausanne-i lelkészeknek 1543 februárjában. A levél azért érdekes, mert rávilágít a berni magisztrátus több egyházi kérdésben kialakított álláspontjára, amely azért jelentős, mert Genf, egyházával együtt, hosszú ideig Bern joghatósága alá tartozott. A berni magisztrátus mindenekelőtt számon kéri a lausanne-i társtestülettől azt, hogy a lelkészekkel közösen, ezek kérésére, miért nem fektették le a papírra és fogadták el törvényként az egyházfegyelmezés, vagyis a kiközösítés ügyében rendezett korábbi tárgyalásaik eredményeit. Ennek az okát csak feltételezi: vonakodtak olyan rendeletet hozni, amelynek folyamatos betartásáról ők maguk sem tudtak volna gondoskodni, tehát kényelmesebb volt a konzisztóriumot takaréklángon működtetni, mint kivitelezni azt, hogy szigorú büntetésekkel visszazorítsák a vétkeket. Sőt, a testületből még a lelkészeket is kiszorították, akiknek így nem adódott alkalom rámutatniuk a hibákra, melyeket maguk a hivatalosságok is vonakodtak kijavítani a jó rendet biztosító törvényekkel. Ennek súlyos következménye a bűnök széles skálája lett: ivászat, bálványimádás, hiú öltözködési cicoma, paráználkodás, tánc stb.²⁷ Ezeket abban az időben akár Genfről is mondhatta volna.

A lelkészválasztás és beiktatás során is fontos szerepet kapott a testület. A lausanne-i magisztrátus gyakorlatát megfelelőnek találja a berni testület, bár külön nyomatékkal emeli ki a lelkészek véleményének döntő jelentőségét: „a lelkészválasztás

delicta. Hoc tamen in universum habendum est, utrisque datam a Deo potestatem: neque illis resisti posse, quin Dei ordinationi resistamus.” CR 33. (Calvin V.) 354.

²⁶ „[...] Moses ipse, ante cosecratum Aaronem sacerdotis munere fungitur, postea Dei iussu praescribit quod factu opus est. David quoque non sine Domini permissu ad ordinandam ecclesiam accingitur. Pii alii reges constitutum ordinem tuerentur sua potestate, ut decet, ecclesiae tamen suam iurisdictionem, et sacerdotibus partes illis a Domino attributas relinquunt.” CR 39. (Calvin XI.) 379.

²⁷ „[...] a la discipline Ecclesiastique autrement nommee excommunication, que plusieurs pourparlans et iournees en ont este tenues pa Mess[ie]urs et leur adherans qui tiennent le parti de levangile, sans avoir iamais qui trouve commodite de dresser telle discipline a la forme requise par les ministres [...] leur a semble convenable le mode dexercer les consistoires, plustot que dentreprenre plus rigoureuse punition des vices [...] les predicant ayent occasion se plaindre estre excluz de telle adnistration.” CR 39. (Calvin XI.) 510.

kérdésében a hatóság eldöntötte, hogy csak olyan új lelkészt fogad el, akit alaposan le-
vizsgáztattak először a helyi lelkészek, aztán a közösség, amelyben szolgálatát kell vé-
geznie”, akár csak a múltban, amikor ugyancsak a lelkészek tanácsára és döntésére, il-
letve a körzet beleegyezésére volt szükség, minden más szertartás vagy kézrátétel
nélkül, amely nem feltétlenül szükséges. „Az ilyen lelkészbeiktatást nem lehet és nem
is kell ellentétesnek tartani az ősgyülekezetek rendjével és avatási gyakorlatával”, hi-
szen ott is a lelkészek mondtak előbb véleményt és adták beleegyezésüket.²⁸

Ami a genfi helyzetet illeti, itt a megválasztott lelkésznek fogadalmat kellett tennie,
amelyben kötelezte magát, hogy Istent hűséggel szolgálja, az evangéliumot tisztán hir-
deti, elfogadja és betartja az egyházi törvénykönyv valamennyi rendelkezését. „Har-
madszor esküszöm és ígérem – kellett fogadnia a lelkésznek –, hogy megtartom és
megőrzöm a Hatóság és a Város tiszteletét és hasznát, erőm szerint munkálván azon,
hogy a nép békében és egységben éljen a Hatóság kormányzó testületével és ne egyez-
zem soha bele abba, ami ennek a jó viszonynak ellentmond.”²⁹ „Végül pedig – fejező-
dik be a fogadalomtétel – esküszöm, hogy alávetem magam a Város rendőrségének és
törvényeinek, és jó példával járok a többiek előtt.”³⁰ Amennyiben a lelkészek között vi-
tás kérdések merülnek fel és semmiképpen nem sikerül azokat elsimítani, végső dönté-
si fórumként a magisztrátus határozott, azért, hogy a város jó rendje megmaradjon.³¹
A magisztrátusnak jelentős feladatot szánt az egyházi rend és tanegység megőrzésében
is, mind a városban, mind a városhoz tartozó egyházközösségekben. A magisztrátusnak
két személyt kellett választania a szindikusok közül, akiknek két, ugyancsak választott
gyülekezeti lelkésszel évente egyszer végig kellett látogatniuk a várost és az ahhoz tar-
tozó gyülekezeteket.³²

Az egyházfegyelmelési törvénykönyv iránti igény a genfi magisztrátusban is előke-
rült, a lelkészválasztás és beiktatás ügyében pedig épp annyira hallatta szavát az itteni
világi testület is, mint Bernben. Sőt, a magisztrátus, egyházfegyelmelési jogát gyako-
rolva, akár ki is utasíthatott lelkészt a városból (mint tette Albergiusszal, aki megsértet-
te Kálvint és nem kért tőle bocsánatot³³), vagy ellenkezőleg, megengedette a lelké-
szeknek, hogy annyiszor prédikáljanak, ahányszor szükséges.³⁴

²⁸ „Touchant la vocation des ministres sont Messrs. deliberez de naccepter ministre nouveau
quelconque quil ne soit premierement examine par les ministres du lieu et classe en laquelle is doit
exercer son office [...] sans autres ceremonies ni imposition des mains qui n'est chose fort necessaire.
[...] Car telle vocation ne peut ni doit ester estimee contraire a lordre et vocation observe en la premiere
eglise veu que les ministres sont toujours les premiers qui en dissent leurs avis et bon semblant.” CR 39.
(Calvin XI.) 511.

²⁹ Az 1551. évi Ordonnances szerint: „Tiercement ie iure et promets de garder et maintenir l'honneur
et le profit de la Seigneurie et de la Cit, mettre peine en tant qu'a moi sera possible, que le peuple
s'entretienne en bonne paix et union sous le gouvernement de la Seigneurie: et ne consentir aucunement a
ce qui contreviendrait a cela.” CR 38. (Calvin X.) 95.

³⁰ „Finalement ie promets et iure d'estre suiet a la police at aux statuts de la Cite, et monstret bon
exemple d'obeissance a tous les autres.” CR 38 (Calvin X.) 95.

³¹ „Finelement, s'ils ne pouvoient venir a concorde amiable pour l'obstination de l'un de parties, que
le cause soit deferee au Magistrat pour y mettre ordre.” CR 38. (Calvin X.) 96.

³² „Mais encore afin de conserver bonne police et union de doctrine an tout le coprs de l'Eglise de
Geneve, c'est a dire tant en la ville comme aux paroisses dependantes de la Seigneurie, que le Magistrat
eslise deux des Seigneurs de leur Conseil: et semblablement les Ministres en eslisent deux de leur
congregation, qui ayent la charge d'aller une fois l'an visiter chacune paroisse.” CR 38. (Calvin X.) 98.

³³ CR 39. (Calvin XI.) 350.

³⁴ Uo. 458.

Kálvin helytelenítette azt a korai genfi szokást, hogy a magisztrátus kisajátította magának az egyházfegyelmzés egyik igen lényeges és hatékony eszközét, a kiközösítést. Az *excommunicatio* minort ő maga is gyakorolta, mégpedig strasbourgi tartózkodása idején. Farelnek írja: az egyik fiatal ember úgy jelenkezett úrvacsoravételére, hogy korábban, Kálvin figyelmeztetésére, nem tisztította ki magát előtte (*praemonuisse* ut mihi antea se purgaret), egy hónapig egyetlen istentiszteleti alkalmat sem látogatott, nyilvános tereken kóborolt, részegeskedett, sőt az a szóbeszéd járta, hogy tisztátalan nőszemélyek közé elegyedett. „Míndezek ellenére – írja Kálvin – még rárontott volna a szentséges misztériumra [úrvacsorára], ha újtát nem állom!”³⁵ Az úrvacsorától való eltiltást (*excommunicatio minor*), vagy az egyháztagság megszüntetését (*excommunicatio major*), mint fegyelmző eszközt végre a konzisztórium megszervezésével sikerült kivennie a magisztrátus kezéből.

Kálvin társadalmi szolgálata

Visszatérésre sürgető levelek

1540–41 között Genfnek csak nagy arányú összefogással sikerült Kálvint Strasbourgból visszahívni. A hosszú folyamat levelezését jó lenne akár külön is feldolgozni, mi most ennek csak néhány részletét ismertetjük, ízelítésképpen. Elsőnek, 1540 szeptemberében, Antonius Marcurtius írt neki Neuchatellből, felemlítvén a genfi polgárok vadságát és gonosságát, amiért Kálvint és társait onnan elűzték, most viszont Kálvint „égő vággyal” és „a legnagyobb óhajással” visszahívnák. Nem minden alap nélküli eme legújabb szándékuk, miután felismerték, hogy „a halandók közül senki sem tudta azt az egyházat olyan hatalommal, bölcsességgel és pontossággal tanácsolni, mint te” – mondja Marcurtius. „Tehát Kálvinom, ne csak gyorsan jöjj, hanem szélsébesen repülj, és fogadd el ezt a nem remélt alkalmat” – írja a neuchatelli lelkész, aki a meghívásban isteni jelt lát.³⁶

M. du Taillis francia menekült Farelnek ír Genfből, az ottani jó barátok biztatására, kérvén Farel közbejárását, hogy Kálvint győzze meg: menjen vissza genfi testvéreihez, és ne törődjön az őt ért sérelmekkel, hanem inkább tekintsen az ottani egyház súlyos állapotára.³⁷ Kálvin visszautasította a meghívást, mire Viretus Lausanneból kereste meg levelével, lefestvén a genfi egyház egykor virágzó, de mostanra nyomorúságossá lett állapotát, és ő is a visszatérésre biztatja.³⁸

³⁵ „Toto mense concionem non audierat, publicum aleae et ebrietatis veluti forum exercebat. De scortationibus etiam rumor susurrabat: et tamen prorupisset ad sacrosanctum mysterium, nisi viam praeclusissem.” CR 38. (Calvin X.) 339.

³⁶ „Obsecro, quanta ferocitate aut, si mavis, improbitate cives Genevenses e finibus suis te et reliquos pios et doctos fratres aliquando eiecerint, nunc autem ardentis desiderio te ipsum optant et maximis votis requirunt. [...] Ergo, mi Calvine, nedum celeriter venias, sed volves citissime, non sprete tam insperata occasione. [...] Nullus enim mortalium tam potenter, tam prudenter et apte posset huic ecclesiae consulere atque tu.” CR 39. (Calvin XI.) 87.

³⁷ „A la suasion des principaux bons freres de par deca l'ay rescrit a nostre bon frere Calvin qu'il eust au besoin a subvenir a ses freres de Geneve sans avoir esgard a l'iniurie qui avoit este faite [...] mais qu'il aye a considere la desolation en quoy ilz sont.” CR 39. (Calvin XI.) 89.

³⁸ „[...] et aliquando florentem ac incolumem videre miseram illam ecclesiam adeo collapsam, laceram et dissipatam, ut nemo sit bonus quem non angat incredibiliter [...] Age igitur, carissime frater, da operam ut brevi meus expleas desiderium.” CR 39. (Calvin XI.) 93.

Végre 1540 októberében a genfi polgári hatóság, a szenátus is levélben kéri őt arra, hogy térjen vissza. Tekintettel arra, hogy mindhárom helyi tanács közös döntése folytán került sor a levél megírására, ismertetjük azt részletesebben. Amikor Genf teljes világi kormányzó intézményei Kálvin figyelmébe ajánlják magukat, „jó testvérként” és „személyes barátként” szólítják meg a reformátort. Ismerik Kálvin azon vágyát és szándékát, hogy Isten tiszteletét és dicsőségét szolgálja, és szent Igéjét terjessze, „amiért a mi Kisebb, Nagyobb és Általános tanácsunk nevében [...] igen buzgón kérjük Önt, hogy kelljen útra és jöjjön vissza ide hozzánk, korábbi helyére és lelkési állásába. Reméljük, hogy visszatérése, Isten segítségével, jó és gyümölcsöző lesz a szent evangélium gyarapodására.” Értésére adják, továbbá, hogy a nép igen nagyon vágyik őt hallgatni, ami pedig a helyi vezetés további szándékát illeti, mögötte állnak és támogatni fogják minden tervében.³⁹

A levélből nem úgy tűnik, mintha nagy tervei lennének a genfi világi kormányzásnak Kálvinnal. Megszületése tényével mégis jelez valamit: a Genfben kialakult zavaros egyházi helyzetet a tanács képtelen uralni és megoldani, arra egyedül Kálvint tartja alkalmasnak. Nem a levél szövegében kell keresni ennek bizonyítékát, hanem azon korábbi és későbbi baráti levelekben, amelyek visszatérésre sürgetik, s amelyek mögött minden bizonnyal ott áll a genfi tanács diplomáciai munkája. Az állam és egyház, az államhatalom képviselői és a reformátor összekapcsolódása és egymásra utaltsága így válik újra szükségessé a helyi társadalom szolgálatára. De tévedés lenne ezt a kapcsolatot csak amolyan kényszerházasságnak vagy önző érdekközösségnek tekinteni, hiszen a városállamok tanácsainak vagy magisztrátusainak tagjai, vagyis a világi vezetők, őszinte meggyőződéssel hirdették és szolgálták kettős feladatukat: Isten tiszteletének, illetve a város jólétének és hasznának előmozdítását (*ladvancement de lhonneur de Dieu et pour la prosperite et utiliter [...] de ville*).⁴⁰ E kettős feledat ellátásra intik a genfi világi kormányzást a strasbourgi lelkészek is: „Gondoskodjatok róla, hogy egyházi igazgatásokat a legjobban megszerveződjék Kávin és Viretus munkája folytán, a tiétek eredményeként pedig ily módon a polgári igazgatás Krisztus országához igazodjék, hogy igazán Isten népe legyetek, szent nemzet, Isten országa.”⁴¹

A számtalan levél közül még egyet hadd említsünk, hiszen abban nem csak általánosan van szó a genfi gyülekezetről vagy Kálvin párhíveiről, hanem a város legfelsőbb és legszélesebb demokratikus világi kormányzói intézményeiről szó szerint beszél Iacobus Bernardus, az „evangélium lelkésze” Genfből, egyrészt a Kétszázak Tanácsa, másrészt a Általános (generális) Tanács külön-külön megtartott gyűléséről, amelyen Kálvin visszahívása mellett döntöttek. Bernard szemléletesen írja le az eseményeket, amelyeknek kulminációs pontja az a momentum, amikor a polgárok közgyűlése egybenhangzó szóval kiáltja: „Kálvint, a derék és tanult férfit, Krisztus szolgáját akarjuk!” Ezt követően szinte az istenkáromlás határát súrolja azon hasonlata, amellyel

³⁹ „Summes entierement informes que vostre desyr nest aultre synon a lacroyssment et avancement de la gloyre et honneur de Dieu et de sa sainte parolle, de la part de nostre petit, grand et general conseyl [...] vous pryons tresaffecteds vous volloyer transporter par devers nous et en vostre prestine plache et ministere retourner. Et esperons en layde de Dieu que ce seray ung gran bien et fruyct a laugmentation de la ste Evangile. Voyeant que nostre peuple grandement vous desire. Et ferons avecque vous de sort que aures occasion vous contenter.” CR 39. (Calvin XI.) 94–95.

⁴⁰ CR 39. (Calvin XI.) 524.

⁴¹ „Dabitur igitur operam ut sicut per Calvinum et Viretum ecclesiae administratio apud vos quam optime institueretur, ita per vos et civilis administratio sic regno Christi accomodetur, ut vere populus Dei sitis, gens sancta, regnum Dei.” CR 39. (Calvin XI.) 292.

Kálvinra alkalmazza a jól ismert bibliai képet Krisztus személyéről: íme a kő, amelyet az építők megvetettek, ő lett a szegelet kövévé. „Kerekedj hát fel tiszteletre méltó atyám a Krisztusban, és utazz ide hozzánk! Urunk Istentünk nekünk ajándékozott téged, mint hallhatod. Utánad sóhaj itt mindenki!”⁴²

Sok, egyéb hasonló tartalmú levélrészlettel lehetne illusztrálni azt az összefogást, amely Kálvin visszacsábítására jött létre, de úgy érzem, ezzel is sikerült érzékeltetni, persze a retorikai szóvirágokon túl, a helyi állami hatóság azon igyekezetét, és talán őszinte szándékát is, hogy Kálvin személyében visszakapják a város egyházi és társadalmi életének megjavítását felvállaló reformátori és jogási elmét. Kálvin kezdetben vonakodik, sőt egyenesen irtózik visszatérni, végül sok biztatásra mégis megteszi. Nézzük meg most, hogyan állította a helyi államhatalom és társadalom szolgálatába teológiai és jogi képzettségét.

Egyház és társadalom összefonódása az egyházi törvénykönyvben

Hadd utaljunk vissza a bevezető gondolatokban mondottakra, ahol jeleztük, hogy Kálvin korának társadalmát teljesen átittatták az isteni rendelésre épített egyházi törvények. Ebben az összefüggésben elmondtuk, hogy az egyház nem különült el a társadalomban, hanem mélyen belenyúlt abba, és alakította azt, tehát igen jelentős az egyház fogalmának kálvini definíciója. Ezt is a kevésbé közismert levelezéséből illusztráljuk. Antonius Pignaeus lelkésznek írja 1539. január 5-én: „vallom, hogy az egyház teste egyedül csak ott jelenik meg, ahol Krisztus Lelke annyira uralja, hogy belőle csak tiszta és szent dolog származik. Erre nézve nem azt mondom, hogy tagjai semmiféle betegségtől vagy vétektől nem szenvednek, hanem azt, hogy teste egészségét mindig megtartja.” A társadalomban megjelenő egyház Istentől kapott funkciója tehát ez: a lelki és erkölcsi egészség szolgálása folytán megújulni és megújítani.⁴³ Ennek konkrét megvalósítására tett próbálkozást Genfben, mindenekelőtt egyházi törvényeivel, melyek közül – úgymond – csak azokat fogadja el szívesen, amelyek nem béklyózzák meg a lelkiismeretet, és amelyek a közrend megőrzését szolgálják. Törvényalkotói munkájára visszatekintve pedig így nyilatkozik: „Amelyeket viszont tirannusok kényszerítettek ránk, hogy a lelkiismeretet szolgásgba döntsék, vagy a babonáságot szolgálják inkább, mint az épülést, azokat visszavonni kényszerültünk.”⁴⁴

⁴² „Veni ergo venerabile mi pater in Christo: noster es profecto. Te enim nobis donavit, ut audis, Dominus Deus. Suspirant etiam post te omnes.” CR 39. (Calvin XI.) 149.

⁴³ „Fateor illic demum legitimum exstare ecclesiae faciem, ubi spiritus Christi ita regnat, ut nihil inde exeat nisi purum ac sanctum. Inde autem dico, non quod nullis morbis ac vitiis membra eius laborent, sed corpus ipsum suam semper retinet.” CR 38. (Calvin XI.) 308.

⁴⁴ „In parte regiminis ecclesiastici sunt leges: ex quibus eas libenter recipimus, quae nec conscientiarum sunt laquei, et ad ordinis publici conservationem faciunt: quae autem vel per tyrannidem ad opprimendas servitute conscientias impositae fuerant, vel superstitioni serviebant magis, quam aedificationi, eas abrogare coacti fuimus.” *Supplex exhortatio ad invictiss[imum] Caesarem Carolum quintum et illustriss[os] principes aliosque ordines Spiraee nunc imperii conventum agentes ut restituendae ecclesiae curam serio velint suscipere. Eorum omnium nomine edita qui Christum regnare cupiunt. Per Ioan[em] Calvinum.* 1543. CR 34. (Calvin VI.) 494.

Egyházi törvények és lázas erőbedobás

Az egyházi élet megtisztításának szándéka és igénye természetesen korábbi, mint genfi visszatérése. Egyik, 1538 októberében Strasbourgban kelt levele már határozottan elítéli, és a társadalomra nézve veszélyesnek tartja a csalókat (praestigiatores), az álomfejtőket (hypnosophistas) vagy a többnejűeket, és e bűnök megjavításával a mindennapi élet szintjén megélt társadalmi jó rendet kívánja szolgálni. Az egynejűséget, bőséges szentírási példák után, dialektikai következtetéssel is igazolja: házasság után a férfi teste a feleség tulajdona, „tehát azon a napon, amelyen a férj önmagát felesége mellé rendeli, saját testét kötelezi el neki, amelyet ez után már nem oszthat meg másokkal. Amennyiben mégis, hitszegő lesz.” Természetesen mindez vonatkozik a feleségre is.⁴⁵ Teológiai és jogi képzettségét viszont teljes egészében Genfben kamatoztatta az egyház és társadalom hasznára.

Genfi visszatérését a Kisebb Tanács (magisztrátus) 1541. szeptember 13-án hozott határozattal fogadta, amelyben törvénykönyv megalkotására kérte, melléje rendelve lelkészársait és 6 tanácstagot, hogy segítségére legyenek. Három napra rá, a szeptember 16-án tartott gyűlésen arról született döntés, hogy az elkészülő egyházi törvénykönyvet jóvá kell hagynia a Kisebb Tanácsnak, a Kétszázak Tanácsának és a Közgyűlésnek is, tehát akkorra már valamiféle vázlatos tervezetnek léteznie kellett.⁴⁶ Kálvin első levelét Genfből szeptember 16-án írta meg Farelnek, amelyben megerősít erről. Miután barátja és társai segítségét kéri itteni munkájához, azt írja, hogy a helyi lelkészekkel együtt összeállították a teljes egyházi közösség szabályrendeleteit, és azokat a szenátus elé terjesztették.⁴⁷ A törvénykönyv megtárgyalása igen elhúzódott, hiszen egy hónapra rá arról tájékoztatja Bucert, hogy a szabályrendeletet nem küldheti még el neki, mert az a szenátustól még nem érkezett vissza.⁴⁸ A szabályzatra pedig igencsak szüksége volt Genfben, hiszen november elején azt írja Farelnek, hogy a nép szorgalmasan eljár ugyan az istentiszteletre, a város erkölcsi élete is eléggé rendezett, de „még mindig igen sok véték van mind a fejekben, mind a szívekben”, melyet ha nem gyógyítanak meg, féltő, hogy végül gennyes daganattá nő.⁴⁹

Az egyházi törvénykönyv-tervezet ellen bizonyára kifogások merültek fel, mert november 9-én a Kisebb Tanács jegyzőkönyvében az áll, hogy a lelkészek elvégezték a szükséges módosításokat, tehát a végleges változatot november 20-án a Közgyűlés elé terjesztették, amely jóváhagyta.⁵⁰

Az időszak elfoglaltságának egyik legrészletesebb leírását az egyik, 1542 elején írt levelében fogalmazta meg. Az egyház társadalmi szolgálatának összetett feladategyütte-

⁴⁵ „Ergo ex quo die se adiungit vir uxori, suum illi corpus obstringit, ne postea vulgare aliis possit”, vagy másutt: „Dominus in fornicatione vitanda non minus cautum esse vult mulieri quam viro.” CR 38. (Calvin X.) 258.

⁴⁶ Uo.15–16.

⁴⁷ „Conscribentur de tota ecclesiae politia articuli quos deinde senatui exhibebimus.” CR 39. (Calvin XI.) 281.

⁴⁸ „Quod praecipuum est, formulam ordinis ecclesiastici quam concepimus mittere nunc non licet. Eam obtulimus senatui [...] Nondum habuimus responsum.” CR 39. (Calvin XI.) 298.

⁴⁹ „Conciones saltem frequentantur diligenter: mores satis sunt compositi, sed multum adhoc vitii et in capite et in corde: quod nisi curetur sensim, vereor ne in pessimum ulcus demum erumpat.” CR 39. (Calvin XI.) 322.

⁵⁰ „Cette rédaction définitive et devenue officielle pa le vote solennel du Conseil général.” CR 38. (Calvin X.) 16.

se áll előtünk ebben, mégpedig Kálvin és a magisztrátus eléggé sűrű és bonyolult kapcsolatszerkezeten keresztül. A levélnek nincs datálása, címzettje ismeretlen, a szerkesztők, az írás tartalmáról ítélve, 1542 januárjára teszik megszületésének idejét. Az első mondatokban Viretus személyét dicséri, aki hittel áll mellette, tanácsaival segíti őt csaknem mindenben, hogy „jobb külalakra építsem vissza mindazt, amit teljes mértékben felforgattak vagy összetörtek, szétszedtek vagy szétdobáltak. Mindenekelőtt meg kellett írunk az egyházi törvényeket. A szenátus tagjai közül hat személyt rendeltek mellénk, hogy azokat kigondolják. Húsz nap alatt megfogalmaztuk a tervezetet, amely ugyan nem volt tökéletes, de a rendelkezésre álló kevés idő ellenére elég tűrhetőre sikerült. Ezt a nép, szavazással elfogadta. Végül megszületett a törvény, hogy az erkölcsök felett vizsgálatot gyakoroljon, és az egyházi rend megtartása fölött őrködjön. Azt akartam ugyanis, minthogy méltó dolog is, hogy a lelki hatalmat különválasszam a világi törvénykezéstől.”⁵¹ (A lelkészek és a világi hatalom feladatmegoszlásáról másutt ezt írja: a lelkészek azért használják csak Isten Igéjének lelki kardját és nem kaptak hatalmat a polgári jogba beleavatkozni, hogy a polgári hatalom teljessége ne szenvedjen csorbát – *que la puissance civile demeure an son entier* – és se a hatóság, se a közrendi jogszolgálat tekintélye ne szenvedjen csorbát – *ne soit an rien derogue a l'auctorite de la seigneurie ne a la iustice ordinaire.*)⁵²

Ugyancsak a néhány hónap alatt történt meg az is, hogy mivel Németország egyik részét a pestis győtorzte, a másikat a háború, rendkívüli könyörgéseket vezetett be, e témában született prédikációkat összegyűjtötte, a sákramentumok bővebb és világosabb istentiszteleti magyarázatára nézve új kötött szöveget dolgozott ki. „Így érkeztem el a katekizmusig, amelynek írása közben meggyőződés, hogy Isten mellettem volt. [...] Ezekhez még vedd hozzá azt, hogy az *Institutio* latin fordítását is be kellett fejzenem, amely ha megjelent, abból felmérheted, mennyit izzadtam.”⁵³ Eközben pedig igen elkeseredett harcot folytatott két lelkésztársával, akik képzetlenek voltak és beképzettek (*indocti et superbi*). A szeptemberi visszatéréstől eltelt néhány hónapról van tehát szó, mely idő alatt hihetetlen mennyiségű munkát sikerült elvégeznie. Ezek közül számunkra talán a legfontosabb az egyházi törvénykönyv, amellyel a lelki hatalmat külön akarta választani a világitól, vagyis a társadalom erkölcsi élete fölött a döntés és ítékezés jogát az egyháznak szerette volna megszerezni, ezért tiltakozott többször is az ellen, hogy a kiközösítés jogát a világi hatalom kisajátítja magának.

Az egyházi fegyelemzés lényeges intézményeként jött létre a konzisztórium, amelyet Kálvin azért tartott szükségesnek, hogy „lelki jogszolgáltatást” gyakoroljon. Kilenc lelkészből és 12 világi tagból állt, akiket a lelkészek neveztek meg és választottak ki, az alábbi megoszlás szerint: kettőt a Kisebb Tanácsból, négyet a Hatvan Tanácsából, hatot pedig a Kétszázakéból. Évente egyszer őket alapos vizsgálat alá vetették részben az egyház, részben a világi hatóság előtt, amely fenntartotta magának a jogot arra, hogy

⁵¹ „Principio hic fuit inchoandum, ut leges ecclesiasticae scriberentur. Nobis adiuncti sunt sex e senatu qui eas conciperent. Intra 20 dies formulam composuimus, non illam quidem satis absolutam, sed pro temporis infirmitate tolerabilem. Ea suffragiis populi recepta fuit. Constitutum deinde iudicium quod morum censuram exerceat, ac ecclesiae ordini servando invigilet. Volum enim, sicut aequum est, spiritualement potestatem a civili iudicio distingui. Ita in usum rediit excommunicatio.” CR 39. (Calvin XI.) 363. Ugyanezt mondja el Myconiusnak is 1542 márciusában írt levelében CR 39. (Calvin XI.) 377.

⁵² CR 38. (Calvin X.) 30.

⁵³ „Tandem veni ad catechismum, in quo scribendo Dominum mihi adfuisse confido. [...] Adde quod Institutionem latinam absolvere oportuit, in qua postquam exierit, videbis me non leviter sudasse.” CR 39. (Calvin XI.) 364.

felmentse szolgálati kötelezettségeik alól. A konzisztórium hetente egyszer ülésezett, rendszerint csütörtök reggel. Hatalmában állt beidézni, ítéletet nyilvánítani és kiközösíteni a gyülekezet bármely tagját, ha nem az egyházi törvények szerint élt.

Egyházfegyelmi rendelkezések a falvak számára, 1547

A korabeli genfi társadalom és egyház összefonódására nézve a legbeszédesebb bizonyíték talán Kálvin egyházi törvénykönyve. Megszületésének indítékára már utaltunk akkor, amikor a helyi magisztrátus kéréséről beszéltünk, amellyel a Genfbe érkező reformátort fogadta, és a törvénykönyv geneziséét ott eléggé részletesen ismertettük. Az 1541. évi első tervezet utolsó mondata így hangzik: „jelen rendszabályzatot ne csak a város tartozék betartani, hanem a hatóság jogi hatósugara alá tartozó falvak is”,⁵⁴ tehát annak érvénye mind Genfre, mind a környező településekre kiterjedt, mint amelyek a genfi magisztrátus jurisdictiója alatt álltak.

Az elkészült, a genfi tanácsban megszavazott és a városra nézve szentesített törvénykönyv elfogadtatása és bevezetése viszont a városon kívüli településeken akadályokba ütközött. Kálvin maga is komoly szóváltásba keveredett a környékbeli lelkészekkel 1546 folyamán, mindazonáltal a társadalmi és egyházi ékes és jó rend egyre erőteljesebb igénnyel merült fel. 1546 decemberében a városi tanács és a Kétszázak Tanácsa is úgy döntött, hogy szükséges külön rendszabályt alkotni számukra. Így született meg 1547-ben az *Egyházfegyelmi rendelkezések a falvak számára* (*Ordonnances sur la police des églises de la campagne*), amely viszont nem került be az 1561. évi *Ordonnances*-ba, külön ezért is érdemes részletesebben ismertetni.

Amennyiben tehát azt szeretnénk nyomon követni, hogy Kálvin szolgálata hogyan nyilvánult meg nemcsak az egyházi igazgatás, hanem a társadalmi élet megszervezése terén is, akkor, úgy gondoljuk, ez a legmegfelelőbb írása erre. Nem valószínű, hogy a Genf környéki, de a városállamhoz tartozó református gyülekezetek az *Institutió*-ban leírt felfogása szerint rendezték be hétköznapi életüket, de egészen bizonyosra vehető, hogy a város e néhány oldalas törvényt érvényesítette a joghatósága alá tartozó környékbeli települések egyházas társadalmának mindennapjaiban, amely szigorú rendelkezéseket tartalmaz a kötelező istentiszteleti látogatásról, a katekizációról, vagy egyéb kötelező egyházi szertartásról, mely törvények elmulasztása pénzbeli és/vagy egyenesen börtönbüntetést vont maga után. Tekintettel arra, hogy a magyar szakirodalomban még nem találoztunk a munka alapos ismertetésével, érdemesnek tartottuk részletesen is bemutatni.

A törvénykönyv két nagyobb egységre oszlik fel: az elsőben Kálvin egyházi ügyeket, a másodikban többnyire társadalmi dolgokat rendszabályoz. Tekintettel arra, hogy témánk szempontjából a második egység a jelentősebb, az elsőt csak vázlatosan és összefoglalva ismertetjük, bár, mint látni fogjuk, ennek is van társadalmi vonatkozása.

A prédikációval kezd, amelyre nézve az első rendelkezés máris társadalmi jellegű: valamennyi családtagnak kötelező módon meg kell jelennie az istentiszteleten, különben pénzbírságot kell fizetnie, egyetlen személy kivételével, aki a gyermekekre és az állatokra vigyázott. A istentiszteletről való késést, az ottani zajongást, a korai távozást ugyancsak büntették, a távolmaradást erős bizonyítékokkal lehetett csak igazolni. A ka-

⁵⁴ „[...] ceste police soit non seulement pour la ville, mais aussi pour les villages dependens de la seigneurie.” CR 38. (Calvin X.) 30.

tekizmussal folytatja, mondván, hogy kéthetente erre sort kell keríteni, a gyülekezetnek pedig akkora tisztelettel és olyan rendben kell azt végighallgatnia, mint az istentiszteletet.

A második csoportba olyan társadalmi vétkek tartoznak, amelyek ellentétben állnak a reformációval (*contraveniant a la reformation*). Mindenekelőtt a babonaság, amelyre nézve Kálvin öt pontban foglalja össze rendelkezéseit. Azok esnek e tiltó rendelkezés hatálya alá, akik bálványt imádnak, zarándoklatra mennek, a régi egyház ünnepeit megtartják, vagy misére járnak. Büntetésük egyaránt lehet fogház vagy bírság.⁵⁵ Bálványimádás esetén egyenesen a helyi Konzisztórium előtt kell megjeleníteniük számadásra. Az istenkáromlásra nézve két paragrafusban rendelkezik: aki Krisztus vérére és testére esküszik, annak testi fenyítést és pénzbírságot kell fizetnie, aki pedig visszautasítja Istent vagy a keresztséget, annak első alkalommal kilenc napot kenyéren és vízen kell eltöltenie a fogházban, második és harmadik alkalommal keményebb testi fenyítést alkalmazhatnak, a büntető tisztek belátása szerint.⁵⁶ Ugyancsak ekként kellett eljárniuk azzal is, aki ellentmondott Isten Igéjének (*qui contradisent a la parole de dieu*), amennyiben pedig ez még valamiféle lázítással (rebellion) is együttjár, a büntetés még súlyosabb. Tiltott volt meghívni valakit, és italt fizetni neki a kocsmában. Aki ezeket cselekedte, első két alkalommal csak pénzbírságot fizetett, harmadik alkalommal, kötelező büntetés mellett, akár börtönbe is zárhatták. Az istentisztelet ideje alatt a mulatóhelyeket bezárva kellett tartani.

Hasonlóképpen kemény büntetést kaptak azok, akik tisztességtelen énekeket daloltak és ledér táncot jártak: rájuk börtön várt, utána pedig a konzisztórium. (Kálvin egyébként már korábban is rosszállotta ezeket. A genfi magisztrátusnak 1538-ban írt békepontok utolsó része tartalmaz erre nézve néhány mondatot, amelyekben arra kéri a magisztrátust, hogy a joghatósága körzetén belül szüntettesse be a „buja és trágár énekeket és táncokat”).⁵⁷

Az uzsoráról Kálvin külön tanulmányt írt, ebben a szabályrendeletben is előkerül a kérdés: a kölcsön adott pénre 5%-nál magasabb kamatot nem volt szabad kiróni, különben az uzsorás tőkéje teljes elvesztésével és pénzbírsággal lakolt.⁵⁸ A veszekedéseket ugyancsak tiltotta a szabályrendelet, különösen, hogyha azok lefolytatására külön társaságot gyűjtöttek. Vita esetén a lelkésznek kellett kiszállnia az őrrrel (*garde*) együtt békét teremteni, ami ha nem sikerült, az ügyet a Konzisztórium elé kellett vinni.⁵⁹ A nyereszkesedés céljával, aranyra vagy pénzre menő kártyajáték büntetése részben pénzbírság volt, részben a játék során forgalomba hozott pénzösszeg elkobzása. A paráznság három változatát büntette, méghozzá igen keményen. A nem nő paráznak hatnapi börtönt kapnak kenyéren és vízen, és 60 sols bírságot (az egyéb vétkekért kiszabható

⁵⁵ CR 38. (Calvin X.) 55. Premierement les superstitions.

⁵⁶ „Pour la premiere fois il soient mis neufz iours au pain et leau, pour la seconde et pour la troisieme quil soient puny daultre punition corporelle plus rigoreuse a la discretion de messieurs.” CR 38. (Calvin X.) 56.

⁵⁷ Uo. 192.

⁵⁸ „Que nul ne preste a usure ou a prouffit plus aut de scincq pour cent, sur poienne de confiscation du principal et destre condamne en amende arbitraire selon lexigence du cas.” CR 38. (Calvin X.) 57. Érdekese, hogy az erdélyi református egyházközségek kamatra (korabeli szóhasználatul élve: interessre) kiadott pénzeinek a kamata, a 18. század első felében 5–10 között váltakozott, míg nem a század második felében stabilizálódott 6%-on.

⁵⁹ „Sil y a hayne ou desbat entre aulcungs, le ministre appellent avecq luy gardes fera son debvoir pour les accorder, et sil ny peult parvenyr les remectra par devant le consistoire.” CR 38. (Calvin X.) 57.

5–10 sols büntetés elenyészőnek tűnik ehhez képest), a nős paráznáknak kilenc napot kell börtönben ülniük kenyéren és vízen, melyhez hozzájárul még az eset súlyosságához mért büntetés, a jegyesek pedig, amennyiben egy házban élnek, paráznaságot követnek el.⁶⁰ Az egyházközségi őrség megválasztásáról is rendelkezett: a kapitány, öszszecsődítvén az egyházközségek tagjainak java részét, jóhiszemű és hívő őroket válasszon az egyházközségnek, aztán küldje el őket a Konzisztórium elé, hogy tájékoztatást kapjanak feladataikról, majd küldjék a szindikusok elé is, hogy esküdjenek fel. A törvénykönyv utolsó paragrafusáról rendelkezik, hogy a lelkészek és őreik javaslatára miként kell a Konzisztórium elé állítani a törvények ellen vétő személyt.⁶¹

*

Az ismertetett levelek és munkák sorát, persze, ki lehetne egészíteni még sok olyan írással, amelyek a helyi társadalom megjobbítását és működésének zökkenőmentes haladását szolgálták, a büntetőjog tárgykörében született írásoktól, a helyi rendőrség működési szabályrendeletén át egészen a városi kapuőrök szolgálati szabályzatáig. Helyszűke miatt viszont ettől el kellett tekintenünk. Mindenesetre megérné bővebben is foglalkozni ezekkel, hiszen Kálvin másik arcát alaposabban megismerhetnénk belőlük. Mégis úgy érzem, az eddig mondottak elegendőek annak jelzésére, hogy reformátori tevékenysége mellett állam- és társadalomszemléletével, sőt ezen intézmények felhasználásával és szolgálatával hogyan vette ki részét a város irányításából, és hogyan szolgálta meg a genfi gyülekezet és hatóság feléje forduló bizalmát.

Calvin's view on church and society

The issues presented in this paper are merely some signs of Calvin's vast organisational work concerning ecclesiastical and public matters, through which, Geneva, a mediocre town, began to develop internally both on the spiritual and ethical levels, and within a short period of time became one of the most organised cities. It is an example also that by the cooperation of state and church one may build such a healthy society, which bears within itself the potential of spiritual as well as economical growth. For the accomplishment of this the specific 'software' of the time, i.e. the power of divine teaching which permeated the confession and the ethical legal system, was needed. This is what Calvin observed, and by a fortunate coincidence, it was realised by the local magistrate as well. Geneva therefore made full use of the chance for political, social, economical and – last but not least – ecclesiastical development offered to it by the Lord of history through the Reformation and the Reformer.

⁶⁰ „Palliardise. 1. Que ceulx qui seront trouves en palliardise, si cest ung non marie avecq non mariee, il tiendront prison par six iours en pain et eaulx, et poieront pour le banc soixante solz. 2. Si cest adultere que lun ou laultre soient mariez, il tiendront prison neufz iours en pain et eau, et poieront le banq a la discretion de messieurs dautant que le crime est beaucoupt plus griefz. 3. Que ceulx que se sont promis mariage ne cohabitent ensemble par compagnie dhomme et de femme iusque a ce que le mariage soit celebre en lesglise, autrement seront punys comme palliardz.” CR 38. (Calvin X.) 57–58.

⁶¹ Uo. 58.